

פרשת ויצא

"וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ זָרְנָה: וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיִּלְכָּז שָׁם כִּי בָא הַשָּׁמַשׁ וַיִּקְחֻז מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם
מְרָאשְׁתֵּי וַיִּשְׁכַּח בַּמָּקוֹם הַהוּא"
(בראשית כ"ז)

בתיאור בריחת-יציאת יעקב ללכת חרנה מופיע צמד המילים 'ויפגע במקום'. המדרש בו נעסוק מנסה לברר מהו 'ויפגע' ומהו 'המקום'.

"ויפגע במקום. רב הונא בשם ר' אמי אמר: מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. מן מה דכתיב (שמות לג) 'הִנֵּה מָקוֹם אֲתִי' הוּא הַקֵּב"ה מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם וְאִין עוֹלָמוֹ מְקוֹמוֹ. א"ר יצחק: כתיב (דברים לג) 'מעונה אלהי קדם' אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו ואם עולמו מעונו? מן מה דכתיב (תהלים צ) 'ה' מעון אתה', הוּא הַקֵּב"ה מְעוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָמוֹ וְאִין עוֹלָמוֹ מְעוֹנוֹ. א"ר אבא בר יודן: משל לגבור שהוא רוכב על הסוס וכליו משופעים אילך ואילך הסוס טפילה לרוכב ואין הרוכב טפילה לסוס שנאמר (חבקוק ג) כי תרכב על סוסך.

דבר אחר: מהו ויפגע? צלי במקום. צלי (=התפלל) בבית המקדש. אמר רבי יהושע בן לוי: אבות הראשונים התקינו שלש תפלות. אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר (בראשית יט) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם וגו' ואין עמידה אלא תפלה שנאמר (תהלים קו) ויעמוד פנחס ויפלל. יצחק תקן תפלת מנחה שנאמר (בראשית כד) ויצא יצחק לשוח בשדה ואין שיחה אלא תפלה שנאמר (תהלים קמג) אשפוך לפניו שיחי. יעקב תקן תפלת ערבית שנאמר ויפגע במקום ואין פגיעה אלא תפלה ...

א"ר שמואל בר נחמן: כנגד ג' פעמים שהיום משתנה. בערבית צריך אדם לומר יה"ר מלפניך ה' אלהי שתוציאני מאפילה לאורה. בשחרית צריך לומר מודה אני לפניך ה' אלהי שהוצאתני מאפילה לאורה. במנחה צריך אדם לומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שכשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראותה בשקיעתה דבר אחר: ויפגע במקום - רבנן אמרי כנגד תמידים תקנום. תפלת השחר כנגד תמיד של שחר, תפלת מנחה כנגד תמיד של בין הערבים, תפלת הערב אין לה קבע (=לא נקבע כנגד דבר מסוים). א"ר תנחומא: אפילו תפלת הערב יש לה קבע כנגד אברים ופדרים שהיו מתאכלים באור על המזבח" (בראשית רבה, פרשה ס"ח, ט')

מה לשים לב בקריאת המדרש !

- א. המדרש מחולק לשני חלקים. חלק ראשון - מהו 'המקום'? ומתרחץ המדרש, ה' הוא 'המקום'. השאלה באה גם מתוך הצמד המילים 'ויפגע במקום', שכן, כדי לפגוע במשהו הוא צריך להיות מולך.
- ב. מתוך זה דן המדרש בחלקו הראשון היכן נמצא הקב"ה, ומעבר לאמירה שהקב"ה 'נמצא בכל מקום', הוא גם מברר שהמציאות בעולם הזה היא רק חלק מנוכחות הקב"ה שהוא עיקר העולם.
- ג. בחלק השני- הדיון הוא בעיקר בשאלה מהו 'ויפגע במקום'? וכאן התשובה 'פגיעה' היא תפילה.
- ד. אך כאן משנה המדרש כיוון, ואומר ש'המקום' הוא בית המקדש. האם חלקו השני של המדרש חולק על הרישא? הבהמשך, המדרש מביא כמה עניינים הקשורים לשלוש תפילות ביום:
- ו. דבר ראשון: את התפילות תיקנו שלושת האבות. אברהם-שחרית, יצחק- מנחה, ויעקב -ערבית.
- ז. דבר שני: מדוע יש להתפלל שלוש תפילות ביום? תשובה: כנגד חילופי הזמנים ביום.
- ח. דבר שלישי: התפילות הן כנגד זמני הקרבנות בבית המקדש. שימו לב ! לא במקום, אלא 'כנגד'. במקביל.

אנו ננסה לקשור בין חלקי המדרש השונים. ללמוד על מהות התפילה בכלל, תפילה בבית המקדש בפרט וכיצד נוכל 'לפגוע במקום'- להרגיש מולנו את נוכחות הקב"ה.

חלק א' במדרש – הנה מקום אתי

בתחילת המדרש נשאלת השאלה: 'מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום?'. כלומר המדרש מבין שיעקב אבינו 'פגע במקום', כלומר 'התפלל אל המקום', התפלל לה'. וכאן שואל המדרש, מדוע נקרא הקב"ה 'מקום'? המדרש מתרץ בלשון סתומה: 'ללמד שהוא מקומו של עולם, ואין העולם מקומו'. **ההסבר הפשוט** למשפט זה הוא שהקב"ה נמצא בכל מקום. 'בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבּוֹא אֵלָיו וּבְרַכְתִּיו'. (אע"פ שפסוק זה נאמר על מקומו של בית המקדש, ומשמע מתוך ההקשר שם, שדווקא במקום מיוחד מתגלה הקב"ה).

הסבר נוסף הוא שהקב"ה הוא עיקר העולם. כפי שמבאר המדרש במשל הסוס. ה'גיבור' הרוכב על הסוס הוא העיקר. הסוס הוא 'טפל לרוכב'. כפי שנלמד מן הפסוק: 'רֹכֵב שְׁמַיִם בְּעֶזְרָךְ'. הקב"ה הוא הגיבור הרוכב על העולם.

המדרש מביא פסוק נוסף לבאר את דבריו: 'הִנֵּה מְקוֹם אֲתִי'. גם כאן ניתן לבאר שהקב"ה אומר שה'מקום' איתו. באחת משתי האפשרויות. או שנאמר שהכוונה שבכל מקום - 'המקום' איתו. ה' נמצא בכל מקום. או שנבאר, כהסבר השני, ה'מקום' הוא חלק ממני.

אך עיון במכלול הפסוקים בהם מופיעים המילים הללו, מלמד אותנו על **הסבר שלישי**:

"וַיֹּאמֶר ה'רְאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ:
וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶעֱבִיר כָּל טוֹבִי עַל פְּנֶיךָ וְקִרְאֲתִי בְּשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ וְחֲנַנְתִּי אֶת אֲשֶׁר אַחֲוִי וְרַחֲמֹתַי אֶת אֲשֶׁר אֶרְחֹם: וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנַי כִּי לֹא יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחִי:
וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מְקוֹם אֲתִי וְנִצַּבְתָּ עַל הַצּוּר:
וְהָיָה בְּעֵבֶר כְּבֹדִי וְשִׁמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשָׁכַנְתִּי כְּפִי עָלֶיךָ עַד עֶבְרִי: וְהִסְרֹתִי אֶת כְּפִי וְרִאִיתָ אֶת אַחֲרִי וּפְנֵי לֹא יִרְאוּ"
(שמות ל"ג)

משה מבקש, לראות ה'. 'הראני נא את כבודך', תחילה עונה לו הקב"ה, 'לא יראני האדם וחי'. כל עוד האדם חי, לא יראני האדם. על פי זה יתפרש המשך הפסוק כך: ומדוע לא יראני? כיוון ש'הנה מקום איתי'. כלומר, לו אני הייתי במקום מסוים, אז היית יכול לראות אותי. אך כיוון שהמקום איתי, אינך יכול. כל עוד האדם חי, הוא נמצא בממד של מקום (וממד של זמן ונפש), לכן הוא אינו יכול לראות דבר שאינו נכנס למושגים אלו.

מאידך ניתן לקרוא אחרת. אמנם לא יראני האדם, אך יש מקום אחד שכן אפשר לראות. 'וראית את אחורי ופני לא יראו'. והיכן? הנה מקום איתי. ישנם מקומות בהם אני מתגלה.

"לכך אמר "הנה מקום אתי" 'בהר אשר אני מדבר עמך תמיד', כלומר באותו הר יש מקום אחד מוכן לצרכך" (גור אריה למחר"ל, שמות ל"ג, כ"א)

אם כן, בניגוד להבנה הפשוטה בה אמרנו שהקב"ה אינו צריך מקום להתגלות, כיוון ש'מלוא כל הארץ כבודו'. כאן השאלה בדיוק הפוכה. 'לא יראני האדם וחי'. כיצד יכול הקב"ה להתגלות בתוך מושגים השייכים לעולם הזה, מושגים של מקום, מושגים של זמן (על כך נרחיב בהמשך בלימוד על שלוש תפילות ביום) ומושגים של 'חיים'. הקב"ה אינו 'חי' כיוון שאיננו יכול להיות 'מת'. וכל עוד האדם חי, או שהוא אינו מסוגל לקלוט ולראות את פני ה', או כפי ששואל משה – כיצד דבר ש'אין לו מידה', יכול להתגלות בעולם הזה?

כאן מלמד הקב"ה את משה, יש מקום כזה. בו תוכל, לא רק לקלוט את טובי, אלא ממש לראות. אצל משה (ובהמשך לכל עם ישראל) היה זה בהר סיני, וזאת גם התובנה שהייתה ליעקב, בהר המוריה:

"וַיִּיקָץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֵן יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאֲנִכִּי לֹא יָדַעְתִּי" (בראשית כ"ח)

יעקב אבינו ודאי ידע שה' נמצא בכל מקום. אך עתה למד שיש מקומות בהם ה' נראה אל עמו! והוא יכול לבקש מה' גם עזרה גשמית. לחם לאכול ובגד ללבוש.

"שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זָכוֹר אֶת פְּנֵי הָאֱלֹהִים ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל"

חלק ב' במדרש – צלי בבית המקדש

המשך המדרש מלמד שיעקב אבינו התפלל בבית המקדש או במקום שבו יבנה בית המקדש. הבנה זו היא על פי הפירוש שכל חלומו של יעקב היה בירושלים (כפי שמביא רש"י על פי המדרש. ולא בבית אל או בבאר שבע, על פי פירושים אחרים).
כהמשך לחלקו הראשון של המדרש, אנו למדים מיעקב אבינו, שבמקום שבו מתגלה ה' אל עמו, מתגלה בתוך העולם הזה, זהו גם המקום הראוי ביותר להתפלל. יעקב לא 'המציא' את זה, אלא למד מאבותיו:

"אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו. יהב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ (בית אל לא זה הוא הסמוך לעי אלא לירושלים ועל שם שהיתה עיר הא-להים קראה בית אל והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם והוא השדה שהתפלל בו יצחק " (רש"י על בראשית כ"ח, י"ז)

המדרש מוסיף על דברי רש"י, ומלמד שאברהם התפלל בהר המוריה תפילת שחרית, יצחק- מנחה, ויעקב אבינו תיקן תפילת ערבית. את הלימוד המשותף דורש המדרש מן המילה המנחה אותנו 'המקום'. אותו מקום שעליו נאמר 'וירא את המקום מרחוק' הוא המקום שבו התפלל יעקב. מכאן נוכל לפרש את הגמרא במסכת ברכות:

"אמר רב הונא, כל הקובע מקום לתפלתו – א-להי אברהם יהיה בעזרו. וכשמת אומרים לו, אי עניו, אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו. ואברהם אבינו, מנא לן דקבע מקום? דכתיב, "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'" (ברכות ז).

גמרא זו, אינה מדברת על מציאת מקום קבוע בבית הכנסת. אלא על קביעת 'המקום', בה"א הידיעה כמקום תפילה! זאת כפי שעשה אברהם (ויצחק ויעקב). גמרא זו, מסכמת את כל מה שלמדנו עד עתה (מעניין לציין שבעל המימרא בגמרא כאן הוא רב הונא, אותו רב הונא שמופיע בתחילת המדרש) מי שמגיע אל המקדש, רואה את פני ה' (שלוש פעמים בשנה יראה.. את פני האדון ה') אזי מובטח לו שאלוקי אברהם בעזרו. זה בדיוק כפי שאמר יעקב: 'אם יהיה א-להים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל וגבד ללבש'.

המדרש גם מזכיר הוי עניו- כמשה, הוי חסיד- אברהם. שאף הם 'ראו את פני ה'.' (ואולי אומרים את זה עליו רק במותו, כיוון שלא יראני האדם וחי...!). רבי יונתן אייבשיץ, משלב בין שני ההבנות של 'מקום' שראינו (הקב"ה הוא המקום, המקדש הוא המקום). הוא משווה בין מציאות בה קיים המקדש, למציאות של חוסר:

"וזה אומרם, בזמן שישראל עושים רצונו, שהם בגדר צדיקים גמורים, פניהם איש אל אחיו, דהיינו כנסת ישראל אל הקב"ה, כי הם אינם צריכים לאמצעי, רק תיכף מפי ישראל התפלה באה להשם, ואתם הדבקים בה', ולכך פניהם איש אל אחיו, אמנם באין עושים רצונו, התפלה הולכת אל בית המקדש, ואם כן פניהם של ישראל אל הבית, כדכתיב והתפללו דרך ארצם, וכדקיי"ל [ברכות ל.] שישים פניו למקדש, ואף השם נותן פניו אל המקדש לקבל תפלתם של ישראל, וזהו פניהם אל הבית, הן פני כנסת ישראל והן פני הקב"ה, אך זהו בעת קיום בית המקדש...

...ולכן אמרו הקובע מקום לתפלתו, אומרים עליו, הי חסיד והי עניו מתלמידו של אברהם אבינו, דכתיב וישכם אברהם בבוקר וכו'. יש להבין מה ענוה שייך בזה, אבל לפי הנ"ל יובן דמי שהוא צדיק גמור, אין צריך למקום ממוצע לתפלה, כי פניהם אל המקום, אבל בינוני, צריך בית מיוחד לשרית שכונה למקום ממוצע" (יערות דבש, חלק ראשון, דרוש ט')

ר' יונתן אייבשיץ מבאר, שצדיקים גמורים יכולים להתפלל את ה' 'פניהם איש אל אחיו'. (איש אל אחיו= האדם ישירות מול אלוקיו) להתפלל ישירות אל הקב"ה ללא 'ממוצע'- מתווך. זוהי מדרגת 'המקום' = הקב"ה הנמצא בכל מקום. 'הנה מקום איתי'. הם דבקים בקב"ה. (אף בחייהם! ואתם הדבקים בה' אלוקיכם חיים כולכם היום)
אך אנשים רגילים, ה'בינוניים' צריכים להיות 'ופניהם אל הבית'. אנחנו לא מסוגלים לראות את ה' במציאות היומיומית. כדי ל'פגוע במקום', צריך ללכת אל המקום. כדי שתשמע תפילתנו אנחנו צריכים את המתווך. 'סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה'. זה מה שנותן לנו המקדש. 'מקום מיוחד להשראת שכונה למקום ממוצע'.

חלק ג' במדרש – שלוש פעמים ושלוש רגלים

רבי יונתן אייבשיץ הדגיש לנו שהכי טוב להתפלל בבית המקדש. אך ניתן גם לפנות לכיוון המקדש, שהרי אי אפשר להיות כל הזמן בבית המקדש. אלא כפי שלימד שלמה המלך 'והתפללו אל הבית הזה'. לכיוון הבית הזה. כך עשה דניאל בגלותו:

"וְדָנְיָאֵל כָּדִי יָדַע דִּי רָשִׁים כְּתָבָא עַל לְבִיתָהּ וְכִיּוֹן פְּתִיחִין לָהּ בְּעֵלְיָתָהּ נֶגְדַּד יְרוּשָׁלַם וְזִמְנִין תְּלַתָּהּ בְּיוֹמָא הוּא בְּרַךְ עַל בְּרָכְוָהּ וּמְצִלָּא וּמוֹדָא קָדָם אֱלֹהֵהּ כָּל קָבֵל דִּי הוּא עֲבַד מִן קִדְמַת דְּנָה" (דניאל ו')

תרגום: וְדָנְיָאֵל כִּאֲשֶׁר יָדַע כִּי נִרְשָׁם הַכְּתָב לְבֵיתָהּ, וְחִלּוֹנוֹת פְּתוּחִים לּוֹ בְּעֵלְיָתָהּ נֶגְדַּד יְרוּשָׁלַם, וְזִמְנִים שְׁלֹשָׁה בְּיוֹם הוּא כוֹרֵעַ עַל בְּרָכְיוֹ, וּמִתְפַּלֵּל וּמוֹדָה לִפְנֵי אֱלֹהֵי, כִּאֲשֶׁר הָיָה עוֹשֶׂה מִלְפָּנֵי זֶה.

החלק האחרון של המדרש מלמד אותנו שיש להתפלל שלוש פעמים ביום, כפי שלימדנו אבותינו. המדרש מביא שני טעמים לצורך בשלוש תפילות ביום. ההסבר הראשון הוא כנגד 'שלוש פעמים שהיום משתנה'. הסבר נוסף- כנגד תמיד של שחר, תמיד של בין הערביים וכנגד האיברים המתאכלים במשך הלילה.

אפשר לומר, שהסברים אלו משלימים אחד את השני. כיוון ששלוש פעמים היום משתנה, מאור לחושך ומאפילה לאורה, אף במקדש תיקנו כן. לתוספת הבנה נביא את דברי ריה"ל בזמני התפילות:

"שאיין תפלת החסיד דבר שבמנהג או שבהרגל כשירת הזרזיר והתכי. אלא כל מלה מחשבה עמה וכוונה בה. בדרך זו תהיה שעת התפלה לחסיד כגרעין הזמן ופרייו ושאר השעות תהיינה לו כדרכים המוליכות אל שעה זו שלבואה הוא מצפה כי על ידה הוא מדמה אל העצמים הרוחניים ומתרחק מן הבהמיים... שהיו לו שלש עתות התפלה שבכל יום פרי יומו ולילו... שכן תפלת האדם טובה לנפשו כשם שהמזון תועלת לגופו וכן ברכת כל תפלה שורה על האדם עד שעת תפלה שאחריה. כשם שכח הסעדה שסעד מתקים בו עד שיסעד סעדת לילה. אולם ככל אשר תתרחק שעת התפלה תלך הנפש הלך וקדור מטרדות העולם הבאות עליה " (מאמר שלישי, ה')

ריה"ל מבאר ששלוש התפילות הן המזון הרוחני שמזין את האדם מתפילה לתפילה. כשם שאדם אוכל ארוחה ושבע עד הארוחה הבאה, כך התפילה היא הנותנת כוח להמשך היום. חלוקת זמני התפילה נובעת משינויים במהלך היום, בכל פעם ששוב צריך טעינה מחדש.

על פי אותו רעיון נבין גם את הציווי 'לראות את פני ה' שלוש פעמים בשנה'. האדם אינו יכול להיות כל חייו בבית המקדש. אך שלוש הפעמים שהוא עולה את 'המקום'. נותנים לו את הכוח והמזון הרוחני עד הפעם הבאה.

העולם הזה מתאפיין בשלוש ממדים. עולם-שנה-נפש.
ממד המקום, ממד הזמן והאדם.

בקב"ה לא שייכים המושגים הללו, ולכן היינו חושבים שאין דרך בה יכול הקב"ה להתגלות בעולמינו. אך דווקא בתוך המציאות שלנו ניתן להגיע אל ה'. אל המושג 'קדושה'.
כשם שישנם זמנים קדושים, ובני אדם 'קדושים', כך גם יש 'מקום' קדוש.

במקום הקודש ביותר שם 'יש מקום איתי'. הקב"ה עושה לנו מקום. ממש כמו אורח שמגיע לבית שכבר מלא, ומתייאש שאין לו מקום. אך אז אומר לו בעל הבית: 'בא, יש מקום איתי', יש מקום לידי. אתה חלק ממני, חלק אלוך ממעל- נצטופף קצת, העיקר שנראה אחד את השני.

ומעולם לא אמר אדם צר לי המקום בירושלים